

DİCLE İLAHİYAT DERGİSİ

Dicle Theology Journal

Kuruluşu: 2000 e-ISSN: 2667-6273 Yayıncı: Dicle Üniversitesi

Cilt | Volume 27 • Sayı | Issue 2 • Aralık | December 2024

Semavi Dinlerde Kadının Yaratılış İnanıcı ve Toplumsal Yansımaları

Belief in the Creation of Women in Abrahamic Religions and Its Social Reflections

Mehmet Şafi BİLİK

Dr. Diyarbakır Yenişehir İlçe Müftüsü, Diyarbakır, Türkiye

Dr. Diyarbakır Yenişehir District Mufti Diyarbakır, Türkiye

msbilik@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2930-7105>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü | Article Type

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 19/08/2024 • Kabul Tarihi | Accepted: 24/12/2024 • Yayın Tarihi | Published: 31/12/2024

Atıf | Cite As

Bilik, Mehmet Şafi. "Semavi Dinlerde Kadının Yaratılış İnanıcı ve Toplumsal Yansımaları". *Dicle İlahiyat Dergisi* 27/2 (Aralık 2024), 229-243. <https://doi.org/10.58852/dicd.1535518>

Author Contributions: This article has a single author

Ethical Statement: It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been

Conflicts of Interest: No conflict of interest declared

Ethics Committee Approval: The study subject does not require ethics committee permission.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

Semavi Dinlerde Kadının Yaratılış İnancı ve Toplumsal Yansımaları

Öz

Semavi dinlerde kadın, yaratılış amacı ve toplumsal rolüyle ilgili çeşitli hükümlere yer verilmiştir. Yahudilik ve Hristiyanlık, kadınları erkeklere göre ikinci planda görmüş; onları şeytanla ilişkilendirerek baskı, ötekileştirme ve şiddet uygulamalarını meşrulaştırmıştır. Kadın, bu dinlerde genellikle erkeğe hizmet eden bir varlık olarak değerlendirilmiş, toplumsal hayatta ve çalışma alanlarında geri planda tutulmuştur. Yahudilik ve Hristiyanlıkta kutsal metinlerin zamanla tahrif edilmesi, kadınlara yönelik yanlış inanışları ve gelenekleri artırmıştır. İslam ise kadına daha eşit ve saygılı bir yaklaşım sergilemiştir. Kur'an-ı Kerim'de kadın, erkekle eşit bir konumda tutulmuş, eğitimin ve toplumun temel taşı olarak görülmüştür. Kadın, annelik vasfıyla kutsal bir yere sahip olmuş; toplumun başarısı ve nesillerin devamında kritik bir rol üstlenmiştir. İslam, kadının eğitilmesinin önemini vurgulayarak ona değer verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu çalışmada, semavi dinlerin kadına bakışı, yaratılışından günümüze toplumsal konumlandırılması ve rollerine bütüncül bir perspektifle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Semavi, Din, Kadın, Toplum, Hak

Belief in the Creation of Women in Abrahamic Religions and Its Social Reflections

Abstract

In divine religions, women are addressed in terms of their purpose of creation and societal roles. Judaism and Christianity often placed women in a secondary position to men, associating them with evil and justifying oppression, marginalization, and violence against them. Women were typically considered subservient to men and excluded from societal and professional spheres. Over time, the corruption of sacred texts in these religions increased false beliefs and traditions about women. In contrast, Islam offers a more equal and respectful perspective on women. The Qur'an regards women and men as equals and sees women as the cornerstone of education and society. Women hold a sacred status through motherhood, playing a vital role in the success of societies and the continuation of generations. Islam emphasizes the importance of educating women and asserts the necessity of giving them the value they deserve. This study examines the view of women in divine religions, their creation, their societal placement from past to present, and their roles, providing a comprehensive analysis of the subject.

Keywords: Heavenly, Religion, Woman, Society, Rights

Giriş

İnsanı doğuran, büyüten ve yetiştiren kadınların tarih boyunca değerleri; ortaya koyduklarından, yaptıklarından ve ürettiklerinden çok toplumun, ailenin ve dinin kendilerine vermiş olduğu statüye göre şekillenmiştir (Jeffrey, 1979, 35-42). İnsanoğlunun dünyaya gelmesiyle başlayan hayat serüveni kadınlar için cinsiyet olarak var olduklarını ispat etme derdiyle geçmiştir.

Günümüzde toplumsal, kültürel ve eğitim alanında kendini modern kabul eden toplumlarda bile dinin, bireyler ve toplumlar için yaşamı belirleyen kriterlerin başında geldiği kabul edilen bir hakikattir (Kaval, 2014, 25-30). Geçmişten günümüze gelen ve kadının sahip olduğu özellikler ile dini inançlardan dolayı kadına karşı olan olumsuz düşüncelerin bitmesi ve toplum içinde saygın bir role sahip olması da ancak erkeğin itaatini koşulsuz kabullenmesiyle gerçekleşmektedir (Borg-Hanegraff, 1995, 6). Modern çağın başlamasıyla birlikte her ne kadar kadın iş hayatında, hukuk karşısında, eğitim alanında söz sahibi olmuşsa da ataerkil yaşam tarzının egemenliğinden kurtulamamış, tersine kendisine daha farklı ve yeni sorumluluklar yüklenmiştir (Kandiyoti, 1996,11). Değişen ve dönüşen dünyada Modernizm ve küreselleşme ile birlikte toplumların sahip oldukları kültürlerin ve rollerin değişimiyle kadın problemleri daha derin bir hal almaya başlamıştır. Eski dönemden gelen sorumlulukların yanında yeni dünya düzeninin kendisine verdiği roller de kadın ile erkek arasındaki sorunları büyütmüş ve bir çatışma ortamına sürüklemiştir. Bu durum kadınların var olan problemlerini daha da arttırmıştır. Kadına rol ve statü veren dinlerin yaşandığı toplumlarda kadın-erkek arasındaki bu çatışma ortamı daha da zorlu bir hal almaktadır. Çünkü kadın doğduktan itibaren hangi görev ve değere sahip olduğu olgusu dinde belirlendiği için modern dünya düzenindeki konumunun mevcut olanın ötesine geçmeyeceği beklentisi oluşturmaktadır. Ayrıca dinin kadına biçmiş olduğu gerçek yeri ve değeri aile içerisinde olması gerektiği fikri modern dünya düşüncesi ile çok uyuşmamaktadır. Diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de kadına yönelik şiddetin ana nedeni kadınlara yüklenen görev ve sorumluluklarla kadına verilen değerlerin doğru anlaşılması ve üretilen çözümlerin de yüzeysel olmasıdır (Kaval, 2014a). Kadına yönelik şiddetin temelinde dinin emir ve buyrukları yerine geleneksel anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca din üzerinden kadına yönelik yanlış anlayışın benimsendiği ve din temelinde değersizleştirilerek, itibarsızlaştırıldığı ve aşağılandığı görülmektedir (Bayraklı, 2007, 54).

Dinlerin, toplumsal hayata yön veren en önemli unsurlar olduğu düşünüldüğünde, kadınların temelde yaşadıkları problemlerin dinlerle ilişkili olduğunu anlamak zor olmasa gerektir. Bundan dolayı da kadınların yaşadıkları sorunların çözümünde, cinsiyet olarak yeterli düzeyde önemsenerek değerli kılınmasında din önemli bir faktör olarak göze çarpmaktadır (Kaval, 2014). Aslında kadınların değeri konusunda dinlerden ziyade dine dayanılarak oluşturulan ataerkil toplumsal kuralların ve bu kuralların zamanla gelenekselleşmesiyle ilgisi olduğu ortadadır. Her toplumda bir dini inanış olduğundan hareketle semavi dinlerden önce de Eski Yunan medeniyetinde de kadınlar, hâkim olan inancın etkisiyle, köleler ile aynı muameleye tabi tutulmuş ve onlarla eşit sayılmışlardır (Mevdudi, 1972, 20). Roma medeniyetinde kadın, hakkı olmayan, hukuk karşısında fert sayılmayan, sadece kocasının cinsel arzularını yerine getiren ve çocuk doğuran bir meta olarak görülmüştür (Topaloğlu, 2004, 18). Yine eski medeniyetlerin çoğunda kadınlar uğursuzluk sembolü olarak görülmüşlerdir (Akdemir, 1991, 262). Her ne kadar Semavi dinlerin ilk metinlerinde kadınlara birtakım değerler ve roller biçilmişse de sonradan bu kutsal metinlerde meydana gelen bozulmalar kadını yok hükmüne getirmiştir. Kadınları fert olarak gören, hakkı hukuku veren ve değişmeden gelen tek din İslamiyet olmuştur. Bu çalışmada kadının yaratılışı, dindeki yeri, önemi ve verilen değer üzerinde durularak, kadının dinlerin tarihsel gelişim sürecinde aldığı rol üzerinde durulmuştur.

1. Çalışmanın Amacı, Hedefleri ve Önemi

İnsanlık tarihi ile birlikte bir varoluş macerası içinde kendini bulan kadınların, geçmişten günümüze yaşadıkları sıkıntılar, toplumsal düzende buldukları yer, inanç sistemlerindeki varlıkları ve semavi dinlerin kadına bakış açıları birlikte irdelenerek, kadının varlığına ve rollerine dair problemlerin tespiti ve bunlara çözüm yollarının neler olabileceğinin araştırılması bu makalenin amacını oluşturmaktadır. Bu araştırmanın bir diğer amacı da, İslamiyet ile diğer semavi dinler arasında kadına bakışının ortaya konması ve İslamiyet ile birlikte kadınların kazandıkları statülerin neler olduğunun ortaya konmasıdır.

Kadının yeryüzüne gönderilme sebebi, dünyada üstlendikleri roller, yaratılış amaçları ve cinsellik açıdan neye karşılık geldiği gibi vasıflarının erkelere göre biçimlendiğini görmekteyiz. Eski çağlardan beri erkeklerin arkasında hep ikinci planda kalan kadınlar, kendilerine verilen rollerle yetinmiş, erkeğine itaat eden bir varlık olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. İnanç sistemleri ve semavi dinlerin büyük bir kısmında bu toplumsal statüleri ve rolleri sürmüş, ortaya çıkan devrimler bile kadının hak ettiği değeri almasına çok fazla imkan vermemiştir. İslam inancı ile birlikte kadınların sahip oldukları hakların kapsamı genişlemiş ve kadınlar son yüzyılda hak ettikleri değeri bir nebze de olsa almışlardır. Günümüzde kadınlar, tıpkı erkekler gibi iş hayatına atılma, ailede söz sahibi olma ve erkek egemen toplum yapısını kırma gibi haklara kavuşmuşlardır. İslamiyet ile birlikte kadınların toplumdaki rollerinde meydana gelen değişimlerin neler olduğunun ortaya konması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

2. Kullanılan Yöntemler

Çalışmada nitel yöntem, yazılı dokümanların incelenmesi, metin, makale ve tez analiz teknik ve yöntemlerinden faydalanılmıştır. Nitel veri toplama yöntemleri kullanılmış ve algılar ile olaylar doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmaya çalışılmıştır. Eski medeniyetlerden günümüze toplumda kadın algısı ve Semavi dinlerin kadına bakış açısı karşılaştırmalı değerlendirilerek, İslamiyet'in kadına kazandırdığı toplumsal statüler üzerinde durulmuştur.

3. Kavramsal Çerçeve

3.1. Kadın Olmak

Dünyanın var oluşundan günümüze kadınlara kültürel, sosyal ve geleneksel olarak sadece birer cinsel nesne olarak değil aynı zamanda toplumsal bir olgu olarak da anlamlar yüklenmiştir. Geçmişten günümüze kutsal metinlerde meydana gelen bozulmaların neticesinde kadınlara sürekli olarak insanlık dışı muameleler yapılmış ve birçok toplum tarafından neredeyse yok sayılmışlardır. Bundan dolayı da kadınlar hep kendi varlıklarını erkelere ispatlama yoluna girmişlerdir.

Kadın kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında “analık, hatun kişi, ev işleri için gerekli becerilere sahip hizmetçi bayan” olarak tanımlandığı görülmektedir. Kadınlar, toplumların oluşumunda, gelişiminde ve ilerlemesinde çok önemli bir role sahiptirler. Bu da kadının eğitime verilmesi gereken önem ve değeri bir kat daha arttırmaktadır. Çünkü toplumların inşası ve bir medeniyete kavuşması her bireyin ilk eğitimi anneden yani kadından geçmektedir. O sebeple medeniyetler değişimlere öncülük yapmak istiyorlarsa, bu işe kadınların eğitime gerekli değeri vererek başlamalıdır. Dini inanışlar da aslında toplumun gelişiminde bu kadar önemli bir role sahip olan kadını, koruyup gözetken bir şemsiye olarak öne çıkarmaktadır. Dinin kadınlar üzerinde böyle bir etkiyi gösterebilmesi için de hurafelerden ve taassuplardan arınması gerekir. Ataerkil toplumlarda kadının haklarını alması ve özgürleşmesi için, erkekle mücadele etmesi, ona benzeyerek onun gibi davranması istenmektedir. Ancak unutulmuş ki kadın ve erkek birbirinden iki farklı yapıda yaratılmıştır ve fizyolojik olarak eşit olmaları

imkânsızdır. Erkek ile kadını bu açıdan eşit görmek bile eşitsizliğin ta kendisidir. Erkeklerin yapmaları gereken işlerin kadınlardan da beklenmesi adaletsizliği göstermektedir. Dinsel unsurların yozlaştırılmasıyla ortaya çıkan geleneklerin çoğunda, kadınları olumsuz yönde ifade eden cinsiyet ayrımlarına rastlamak mümkündür. Günümüze gelindiğinde bu yozlaşma giderek etkisini yitirmiş, kadına dair olumlu gelişmeler gözlemlenmiştir. Kadınların yaşam becerilerini belirleyen etkenlerin başında eğitim durumu, içinde büyüdüğü kültür ve sosyal çevresi gelmektedir. Yine kadınlarda ahlaki gelişim, sosyal çevre ile bir bütündür.

Anne ve eğitimci olarak kadınlar toplumun kültürel mirasının gelecek nesillere aktarılmasında köprü görevi görmektedirler. Kadınlar sadece çocuk doğuran bir anaç olarak değil aynı zamanda yeni toplumsal kuralların doğmasına da annelik ederler. Her birey bir kadının terbiye çemberinden geçerek büyür ve toplumdaki yerini alır.

3.2. Tarihte Kadın Hakları ve Gelişimi

Tarihsel gelişimde kadına bakıldığında, sürekli olarak ihmal edilen, baskı altında tutulan, zulüm gören ve işkencelere maruz kalan bir karakter olarak öne çıkmaktadır. Avrupa’da ve Asya’da kadınlar insan olarak görülmemiş, her türlü hak ve hukuktan yoksun bırakılmışlardır. 1789 Fransız ihtilal ile birlikte yayımlanan “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi” ile birlikte kadınlar kendilerinin erkeklerle aynı hakka sahip olduğunu göstermek için meclislere dilekçeler yazmışlardır (Görgülü, 2014).

Tarihe bakıldığında kadın olmak, hep erkeklerden sonra ve geriden gelmek ile eş değer görülümüştür. Yahudilikte, kadına dair Tevrat’ın Tekvin bölümünde kadınların erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı, şeytanla işbirliği yaparak, Adem’in cennetten çıkarılmasına neden olduğu, buna karşılık olarak da hamilelik sıkıntısını çekmek ve sancıyla doğum yapmak suretiyle cezalandırıldığı şeklindeki söylemlere rastlanılmaktadır. Yahudilerin bir kısmı, tarihsel olarak kadın olmayı aşağılar nitelikte bir bakış açısına sahipken erkekler, kadın olarak doğmadıkları için Tanrı’ya şükrederlerdi. Bu inanişçe göre, kız çocukları olan Yahudi babalar, kızlarını ev işlerinde çalıştırır ve onlara erkek çocuklara gösterilen değeri vermezlerdi (Bilik, 2012, 6-11).

Yunan medeniyetine bakıldığında, kadın, erkeklerden farklı olarak herhangi bir hakka sahip olmayan, kocasının ya da babasının vesayeti altında çalışan, kocaları tarafından istenildiği zamanda boşanılan, pazarlarda köle olarak satılan, hakları başkalarına devredilen, kamusal alanda katılımı olmayan ve siyasi olarak herhangi bir yere konumlandırılmayan birer meta olarak görülmektedir. İngiltere’de erkekler, eşlerini satma geleneklerine sahiplerdi. Kocalar, eşlerinin boyunlarına ip takarak, pazarlarda satışa çıkararak, mutsuz evliliklerini bu şekilde sonlandırırlardı. Bu gelenek İngiltere de. 5.yy’dan 11. asra kadar hüküm sürmüştür. İlk kadın Havva ile birlikte tüm kadınlar şeytan olarak görülürdü. Kadınlar lanetli olarak bilinir, İncil’e dokunmalarına asla izin verilmezdi. Bu durum Kral VIII. Henri’ye kadar devam etmiştir. Daha sonra Kral VIII. Henri çıkardığı bir yasa ile kadınlara hem okuma hakkını tanımış hem de İncil’e dokunmayı serbest hale getirmiştir (Görgülü, 2014).

1789 yılında yapılan Fransız Devrimi insanların esaretten ve horlanmaktan kurtulduğunun müjdesini veriyordu. Fransız Devrimi aynı zamanda özgürlüğün de bir sembolü olarak ilan edilmişti. Ancak kadınlar tüm bu sayılanların içine alınmamış, çocuklar ve delilerle birlikte ehliyetten yoksun kimseler olarak kabul edilmişlerdir (Tekeli, 1982, 24).

Roma medeniyetinde kadın ruhsuz kabul edilir, erkeğin malı olarak sayılırdı. Evli kadınlar, yaptıkları anlaşma gereği kocaları kendilerinin efendisi niteliğindediydi. Evli kadınlar, kocalarının buyrukları altına girer ve bir köle olarak addedilirdi. Roma hukukuna göre, kadın kanun karşısında reşit olmayan insanlarla eş değerdirdi. Kadınların sosyal hayata katılmaları, kamu hizmetlerini yerine

getirmeleri yasaklanmıştı. Hatta Fransa’da toplanan bir kongrede, kadınların erkeklere hizmet etmek için yaratılmış oldukları fikri kabul edilmiştir (Görgülü, 2014, 16-60).

Batıda Fransız Devrimi ile yayımlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nde kadın haklarına ilişkin ibareler yer almamıştır. Ancak 19. yy. ile birlikte kadın haklarını savunan, kadın hakları hareketleri ortaya çıkmaya başladı. Kadınların kamu hizmetlerinde çalışması, eğitim hakkı, oy kullanma talepleri gibi haklar kadın hareketleri tarafından seslendirilmeye başlandı. 1918 yılında İngiltere’de çıkarılan seçim yasası ile kadınlara seçimlerde oy kullanma hakkı getirildi (Tekeli, 1982, 24). 1928 yılında ise yine İngiliz Meclisi erkek ve kadınların kanun önünde eşit olduğunu kabul eden yasayı çıkardı. Daha sonra meclis, kadınlara erkeklerle eşit vatandaşlık hakları tanıyan bir yasa kabul etti. Kanada’da 1918’de oy kullanma, 1919’da ise seçme ve seçilme hakkı kadınlara tanındı. Almanya’da kadınlara 1908’de siyasi partiye üye olma, 1918’de seçimlerde oy kullanma hakkı verildi. ABD’de kadınlara 1914’ de bazı batı eyaletinde, 1920’de de ülkenin tümünde seçimlerde oy kullanma imkânı verildi. Diğer Avrupa ülkelerinde de benzer tarihlerde kadın hareketlerinin eylemleri sonucu kadının, bir birey olduğu kabul edilerek, işlerde çalışma, eğitim görme, seçimlere katılma hakları verilmeye başlandı. Osmanlı Devleti’nde İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde kurulan Müdafaa-i Hukuk Nisvan Cemiyeti, kadınların haklarını savunmaya başlamış olsa da, o dönemde kadınların siyasi haklara sahip olmamaları ve toplumun kadınlara seçme ve seçilme hakkı verme konusunda henüz hazır olmadığı göz önünde bulundurulduğundan, dernek kendi programına kadınlara siyasi haklar verilmesi maddesini ancak 1921 yılında ekleyebilmiştir (Çakır, 1994).

İslamiyet öncesi Arabistan yarımadasına bakıldığında, kadınların; evlenme, boşanma, miras vb. haklardan yoksun olduğu görülmektedir. Manevi olarak erkekler üstün görülür, kız çocukları yük olarak kabul edilirdi. Kız babası olmak utanç vesilesiydi. Hatta bir Arap atasözünde “Kızları gömmek asalettendir” şeklinde ibare bile yer almıştır. Kadınların evlenip, çocuk doğurduktan sonra aileye katılmasına izin verilirdi (Çetin, 2016, 44). Bundan dolayı da bu döneme cahiliye dönemi denilmektedir. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “*Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. (Aklınca) verilen müjdenin kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böylece bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!*” (Kur’ân Yolu, 28 Aralık 2024, En-Nahl, 16/58-59).

3.3. Semavi Dinlere Göre Kadının Yaratılışı

Semavi dinlerin neredeyse tamamı, Allah’ın, Adem’i yaratması ile ilgili aynı inanç sistemine sahiptir. Onlara göre insan, sahip olduğu akıl melekeleri nedeniyle yaratılan diğer canlılara üstün kılınmıştır. Ancak İslamiyet hariç diğer semavi dinlerin kutsal kitaplarında erkeğin kadına göre üstün olduğu ve kadının yaratılıştan itibaren eksikliği ve kusurluluğu göze çarpmaktadır.

Günümüzde semavi dinlerden özellikle Yahudilikte anlatılan Yaratılış hikâyesi temel alınmaktadır. Bu hikâye anlatıldığı gibi Kur’an’ı Kerim’de geçmese bile İslam’da da kısmen kabul görmüştür. Yaratılış hikâyesine göre ilk insan Adem’dir. İkinci insan olarak da Havva, kadın olarak yaratılmıştır. Anlatıya göre Havva, Adem’in kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Tanah’taki anlatıya göre kadının yaratılması şu şekildedir: “*Rab Adem’e ağır bir uyku getirdi. Onun eğe kemiklerinden birini alarak yerini et ile doldurdu. Âdem bu benim kemik ve etimendir, insandan oluştuğu için ‘Nisa’ ismi verilsin dedi*” (Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil, 1993, Bereşit, 2/21).

Hıristiyan inancı, Yahudilikten oldukça etkilenmiştir. Yahudilik ve Hristiyanlık, ortak kökenleri ve tarihsel süreçleri nedeniyle inanç sistemleri arasında önemli benzerlikler gösterir. Bu benzerliklerden biri de kadınların konumu üzerine olan yaklaşımlardır. Özellikle Tevrat ve İncil’de yer alan anlatılar, her iki dinde de kadınların sosyal ve dini rolleri hakkında belirleyici olmuştur. Tarihsel olarak hem

Yahudilik hem de Hristiyanlıkta kadınlar, erkek egemen toplumsal yapıların etkisi altında kalmışlardır. Kutsal metinlerde yer alan bazı anlatılar, kadınları daha çok pasif bir role atan ve onların sosyal ve siyasi hayattaki etkinliklerini sınırlayan yorumlara yol açmıştır. Bu durum, kadınların dini ve sosyal haklarının kısıtlanması gibi sonuçlar doğurmuştur. Eski Ahit'te yazılmış bir mektupta; “*Erkek kadının değil, fakat kadın erkeğindir, kadın erkek için yaratıldı, fakat erkek kadın için yaratılmadı*” (1. Korintliler, 11:7-9). Hristiyan din adamlarının da kadına bakışları olumsuz yönde olmuştur. Hristiyan din adamları, kadınları; erkeklerin gerilemesinin ve toplumun kaosa sürüklenmesinin nedeni olarak görmektedirler. Kurulmuş olan düzene ve medeniyete karşı kadınlar, içgüdü ve duyguları ile hareket eden ve akıl dışı usullerle ilişkilendirilen bir birey olarak görülmüştür (Bissell, 2006, 29–31). Hristiyanlık görüşüne göre, kadın erkeğin eksikliğini tamamlayan, erkeğe muhtaç ve erkeğin kölesi olarak ona hizmet eder, aynı zamanda erkek her zaman kadının kötülüklerinden kendini korur. Yine Hristiyanlık inancına göre, kadının asli görevi erkeklerin eline bakan ve ona muhtaç olan, erkeğin verdiği görevleri yerine getiren, ona hizmet eden, aynı zamanda da erkeğin kendini kötülüklerden korunması için uzak durulması gereken bir canlı olarak tasvir edilmektedir (Bülbül, 2019, 32-34)

İslamiyet'in gelişi ile birlikte özellikle Mekke ve Medine'de Hz. Peygamber'in en çok mücadele ettiği konuların başında kadın hakları gelmektedir. İslam inancıyla birlikte Peygamberimiz, kadınların hak ettiği değeri görmeleri için çok sayıda davranışı uygulamaya koymuştur. Örneğin, rızası olmayan bir kadının babası tarafından zorla evlendirmesinden dolayı o nikahı iptal ettiğini duyurmuştur (el-Buharî, Nikâh, 41). İslamiyet ile birlikte cinsiyet ayrımı ve bunlar arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması için mücadele verilmiş, eğitimlerinin fark gözetilmeden yapılması yönünde kararlar alınmıştır. İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v) yaşamı boyunca kadın erkek ayrımına gitmemiş ve onları hep eşit olarak görmüştür.

3.3.1. Yahudi İnancına Göre İlk Kadının Yaratılışı

Tanah'ta ilk kadın olarak geçen Havva'nın, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı belirtilmektedir. Erkeğin kaburgasından yaratılması neticesinde ikincil şekilde yaratıldığı düşünülen kadının, aynı zamanda erkeğe hizmet etmek için yaratıldığı söylenmektedir. Tanah'ın Bereşit bölümünde bu olay özetle şu şekilde ifade edilmektedir: “*Allah (Rab), Adem'i yarattı ve yalnız kalmasını doğru bulmadı. Onunla uyumlu olacak başka bir canlı daha yaratmaya karar verdi. Sonrasında da Adem'i derin bir uykuya yatırarak, kaburga kemiklerinden birini aldı ve o kemiği etle sardı. Böylelikle Rab kadını yaratmış oldu ve onu Adem'e verdi*” (Bereşit, 2:18, 20-21). Allah tarafından kendisine verilen kadın için Âdem: “*Yaratılan bu insan, benim et ve kemiğimdendir ve ona kadın (İşşa) denilecek...*” (Bereşit, 2: 20-24) diyerek kadına verilen ismi zikretmiştir. Yahudi inancına bakıldığında, Allah'ın kadını yaratılış amacının; erkeklere yardımcı olmaları ve hizmet etmeleridir. Ayrıca, erkekten yaratıldığı için de erkekten sonra geldiği inancı hâkim olmuştur. Berktaş, Yahudilik inancı daha işin başında kadının erkeğe göre ikinci sınıf insan olarak yaratıldığı iddiasını ortaya atmıştır (1996, 240). Yaratılış bölümünde ifade edilen “yardımcı” kelimesini Parry, evlenerek bir hayat kuran erkek ve kadının birbirlerinin her türlü hizmetlerine koşmaları ve birbirlerine yardımcı olmaları gerektiği vurgusunu yaptığını dile getirmiştir (2005, 67). Öte yandan Yahudi geleneğine göre, erkek merkezli anlayışın ve erkeğin üstün olduğu vurgusu yapılan ayinlerde erkeklerin: “Sırf kadın olarak yaratılmadıkları için tanrıya şükranlarını sundukları” (Birnbaum, 1949, 15-17) duası ile erkeklerin, daha üstün olduğu ve kadınların erkeklerden sonra gelen varlıklar olduğu ifade edilmektedir. Gürkan ise, bu durumun “Tevrat'ın kadına olan negatif bakış açısının bir sonucu olduğunu” ifade etmektedir (2010, 180). Tanrı, ilk önce erkeği kendi suretinde yaratarak bilge kılmış, sonra ilk insan olan Adem'in kaburga kemiğinden kadını yaratarak, erkeğe yardımcı olma görevi vermiştir. Ancak, erkeğin kaburga kemiğinden yaratılan kadın, erkeği aldatarak olması gereken cennet evinden çıkmasına neden oldu. Tanrı'nın yasakladığı

meyveyi yiyerek, onun emirlerine karşı gelen, bununla yetinmeyip erkeği ayartan ve cennetten kovulmalarına sebebiyet veren kadın olduğu ve bundan dolayı da tüm suçun kadına ait olduğu yazılmıştır. Yaratılış anlatısına göre; “Rab, yaratmış olduğu kadın ve erkeğe cennetin ortasında bulunan meyve ağacından yemeyin, ona yaklaşmayın, yoksa canınızdan olursunuz dediği ancak yılanın böyle bir şeyin olmadığını, o meyveden tattıklarında gözlerinin açılacağı ve kendilerinin de ilah olacağı sözünden hareketle kadının meyveyi yediği ve kocasına yedirdiği anlatılmaktadır” (Bereşit, 3:1-20). Yine yaratılış anlatısına göre, erkek kadından daha üstün ve bilgedir. Ancak bu bilgeliğe rağmen kadına kanmış olmasında erkeğin de suçu vardır (Bereşit, 3/1-24). Erkeğin suçlu olduğu ve kadınlardan söylediği şekliyle üstün olmadığı dile getirilse de Yahudi toplumu, kadının şeytanla birlikte hareket ettiği ve onun işbirlikçisi olduğu durumunu değiştirmemiştir (Messadie, 1999, 412). Tanah’a göre, kadınlara doğumun ağırlı olmasının sebebi olarak, Havva’nın Adem’i aldatarak, cennetten kovulmasına öncülük etmesidir (Bereşit, 3:16). İşlediği bu günahtan dolayı kadın lanetli görülmüş ve bu şekilde anılmıştır (Kadıoğlu, 2001, 14-5). İnanç sistemi ile mantıksal çerçevede kendi için birçok çelişkiyi barındıran bu algının sonucu olarak “ilk günah” kavramı ortaya atılmış, bu sayede erkeğin, kadınlardan üstün olduğu, bundan dolayı da erkek egemenliğinin hâkim olması gerektiği söylenerek, erkek iktidarı kurulmuştur (Daly, 1985, 46-7).

3.3.2. Hıristiyan İnancına Göre İlk Kadının Yaratılışı

Yahudi inanç sisteminin devamı olarak görülen Hıristiyan inancına göre de kadın, erkeğe göre daha alt derecededir. Yeni Ahit’te geçen bir mektupta kadının yaratılışına dair inanç şu şekilde özetlenmektedir: “Rab, kadını erkek için yarattı. Ama erkeği kadın için yaratmadı” (1. Korintliler, 11:9). Aynı mektubun devamında da kadının yaratılış sebebi olarak şu ifadeler yer verilmektedir: “Çünkü kadın, erkekten yaratılmıştır.” (1. Korintliler, 11:8-9). Bu ifadelerde görüldüğü üzere Yahudilik inancındaki kadın yaratılışına dair inançlar, Hıristiyan inancında da aynı şekliyle sürmektedir. Hıristiyanlıkta da kadının varoluş sebebi olarak, erkeğe yardımcı olması ve erkekten sonra gelmesi asıldır. Erkekle aynı akli ve hissi melekelerle sahip olan kadının, Tanrı tarafından erkeğin hizmeti için yaratıldığı düşüncesi bazı soruların sorulmasının önünü açmıştır. Kiliseler, rahipler, ruhban okulları ve bunların yöneticileri, kadınların toplumdaki yerleri üzerinde fikir beyan ederken bu ilahi metinleri esas almış ve kadının toplumdaki konumunu belirlemişlerdir.

Hıristiyan inancında ilk günaha bakışın da Yahudilikle aynı olduğu görülmektedir. Kadın erkeği baştan çıkararak, cennetten kovulmalarına neden olduğundan tek sorumlu ve günahkâr kişidir (1. Timeteos, 2:13-4). Kutsal metinlerde kadına bakış açısının olumluya döndüğü dönem daha çok Pavlus ve sonraki dönemlerdir. Pavlus, Meryem’e olan sevgi ve saygısını birçok metinde dile getirmiş (Romalılar, 16:6; Filipililer, 4:2-3), İsa’nın kadınları öğrenci olarak seçerek eğittiği ve onlara iyi davrandığını söylemiştir (Luke, 8:1-3; 10: 38-42). Bazı araştırmalar, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde cemaate katılımın, kişinin cinsiyetinden ziyade iman ve adanmışlığına bağlı olduğunu öne sürmektedir. Yani ilk Hıristiyan topluluklarında kadınlar da erkekler kadar önemli bir rol üstlenmiş ve cemaatin aktif bir parçası olmuşlardır (Ruether, 1998).

Yahudi inancı üzerinde çok etkili olan Roma medeniyeti, Hıristiyanlık inancını da etkilemiştir. Bu etkiden hareketle yazılan kutsal metinlerde kadının toplumsal olarak herhangi bir rolünün olmadığı, erkeğe bağımlı yaşaması gerektiği üzerinde durulmuştur (De Beauvoir, 1986, 106). Kadınların da erkekler gibi aktif olması ve erkeklere bağımlı bir yaşam sürdürmemeleri konusunda yazılmış olan bir tavsiye de pasif ve erkeğe bağımlı bir hayat benimsemesini tavsiye eden şu sözler duruma açıklık getirmektedir: “Kadınların dış görünüşleri, takmış oldukları zinet eşyaları ya da üzerlerine giydikleri pahalı kıyafetleri ile değil, daha edepli, sade giyimli ve ölçülü davranışlarla süslenmesi, Tanrı yolunda layıkıyla yürümeleri, ağır başlı ve uysal bir karaktere sahip olması, kadının öğrenmesinde erkek

egemenliğinin, bu yolda doğru adımlarla yol almaları ve sakin olmaları konusunda uyarılar vardır. Kadın her ne kadar erkekten sonra yaratılmışsa da aldatılma olayında kadının suçu varsa da, bu suçtan doğum yaparak kurtulacakları, sonrasında da iman, hoşgörü, sağduyu ve kutsallıkla yamalıdır” (1.Timoteos, 2:9-15).

Hristiyanlık tarihinde, kadınlar ilk günahın sorumlusu olarak gösterilmiş ve bu durum, onların toplumsal ve dini konumlarını olumsuz etkilemiştir. Havva'nın hikâyesi üzerinden inşa edilen bu kadın imajı, kadınları pasif, itaatkâr ve erkeğe bağımlı bir konuma indirgeyerek, cinsiyet eşitsizliğinin dini bir gerekçesi olarak sunulmuştur. Bu görüş, kadınların doğası gereği günahkâr olduğu ve bu nedenle cezalandırılması gerektiği gibi bir anlayışı yansıtmaktadır.

3.3.3. İslam İnancına Göre Kadının İlk Yaratılışı

İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim kadına bakışı muharref Tevrat ve İncil'dekinden farklıdır. Kur'an-ı Kerim'de, erkek ve kadın arasındaki manevi üstünlüğü ifade eden bir ayet yoktur. Kur'an-ı Kerim'e göre Allah katında üstünlük ancak takva iledir. “*Ey İnsanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.*” (el-Hucurât, 49/13) ayeti bu hususu açıkça belirtmektedir.

İnsanların dünyaya gelmelerinde cinsiyet seçimi Allah tarafından yapıldığından, erkek ile kadın arasındaki herhangi bir üstünlük Allah'ın adalet sıfatı ile uyuşmayacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de erkek kadın ayrımı gözetilmeden herkesin amelleri nispetinde üstünlük sahibi olacağı açıkça belirtilmiştir. “*Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: ‘Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun - ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapanın emeğini asla boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim. Andolsun ki, Allah katından bir mükafat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Şüphe yok ki nimetin güzeli Allah'ın katındadır!’*” (Âl-i İmrân, 3/195). Bu ayetten hareketle İslam'da kadın, dini olarak daha aşağı bir mertebede değildir.

Adem'in yaratılışı ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de geçen “*Ey İnsanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratan...*” (en-Nisâ, 4/1) ve “*Sizi bir tek candan yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur...*” (el-A'râf, 7/189) âyeti ile ilgili olarak ilk can ve ilk cevher olarak yaratılanın Adem olduğu dile getirilmektedir (Ateş, 1989, 2/188-194). İlk yaratılan insan olması nedeniyle Adem'in ilk kadın olan Havva'dan üstün gösteren hiçbir ayet yoktur. Günümüz araştırmacı ve düşünürleri, ayetlerde geçen “bir tek nefis” kelimesi ile Allah'ın kadın erkek ayrımına gitmeden insan vasıflarına sahip bir özden söz ettiğinin vurgusunu yaparlar (Tuksal, 2001, 69-70). Bu âyetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde İslam inancında kadın erkek arasında bir üstünlük ya da kadının erkeğe hizmet etmesi için yaratıldığına dair herhangi bir işaret olmadığı görülmektedir.

İslam inancında erkeğin kadından üstün olduğu düşüncesinin temelinde “*Erkekler, kadınları koruyup kollayıcıdırlar (kavvam). Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır...*” (en-Nisâ, 4/34) ayetinde geçen “kavvâm” kelimesinin değişik yorumlanması sebebiyledir. Ayette geçen erkeğin koruyucu görevinin olmasından, erkeğin güç, kuvvet psiko-sosyal olarak kadınlardan farklı yaratılışa sahip olmasından ötürü aile reisliği manası çıkarılmaktadır (Elmalılı, 3/77-78). Bu durum Yahudi ve Hristiyan inançlarındaki kadının erkeğe göre aşağı bir konumda olduğu anlamını taşımamaktadır. Ayette geçen erkeğin kadını koruma sorumluluğu, aslında kadına verilen önem ve değer bir göstergesidir. Çünkü insanlar değer verdikleri şeyleri korumayı ve kollamayı daha çok önemserler.

Allah, dünyevi işlerde ve ailenin geçimi konularında erkeği yaratılışı itibarıyla yetkin kılmış ve ailenin reisi yapmıştır. Bu durum manevi bir üstünlüğü değil sadece dünyevi işlerde inisiyatif sahibi olduğunu gösterir. Bu gerçeği bildiren aynı ayetin devamında “Allah’ın, (iki cinse) birbirlerinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar...” (Nisâ, 4/34) buyrulmaktadır. Dolayısıyla erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğü dini ya da manevi açıdan değil, dünyalık işlerin yerine getirilmesi noktasında erkeğe verilen bir sorumluluk ve kadını koruma işlevinden kaynaklanmaktadır.

İslam’da ilk günaha dair fikirler diğer semavi dinlerden farklılık göstermektedir. İlk günah ile ilgili olarak kadın tek suçlu değildir. Şeytan asli görevi olan vesveseleri yoluyla, Allah tarafından yaratılan ilk erkek olan Adem’i ve ilk kadın olan Havva’yı kandırmak suretiyle yasaklanmış meyveyi yemelerini sağlamıştır (el-A’râf, 7/20-2). Bu şekilde Şeytan ayaklarını kaydırarak ikisinin cennetten çıkarılmalarına sebep olmuştur (el-Bakara, 2/36). Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere ilk günahın asıl sorumluluğu Şeytan’dadır. Havva’yı suçlu gösteren bir açıklama bulunmamaktadır. Hatta tam tersine Âdem’in ilk günah ile ilgili sorumluluğu olduğunu gösteren ayet şu şekildedir: “*derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: “Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?” Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmişti.*” (Tâhâ, 20/120-121).

Kur’an-ı Kerim’de, Tevrat ve İncil’den farklı olarak hem kadınların erkeklerden aşağı kalır bir yönünün olmadığı—hem de ilk günahın sorumluluğunun ilk kadın olan Havva’da olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de Meryem’in adını taşıyan bir surenin ve kadınların hakları üzerine gönderilmiş ve kadın anlamına gelen Nisâ ismini taşıyan bir surenin bulunması da kadına verilen değerlerin bir işareti olarak değerlendirilmelidir. Yine Kur’an-ı Kerim’de erkek ile kadınlardan eşit derecede söz edilmekte ve birlikte anılmaktadırlar (Etöz, 2005, 376-382). Özetle, Kur’an’ın açıklamalarından İslam’ın erkeği kadına üstün kılmadığı, üstünlüğün takvada olduğu, sadece dünyevi geçim bağlamında erkek ve kadınlara farklı rol ve sorumlulukların verildiği anlamı çıkmaktadır.

3.4. Semavi Dinlere Göre Dini ve Sosyal Hayatta Kadın

Medeniyetlerin oluşumu ve din inancının başlamasıyla birlikte kültürleşme, kültürleşmenin sonuçları olarak da toplumsal cinsiyet algısı ortaya çıkmış ve geçmiş medeniyetlerde dinin emrettikleri ile birlikte kadınlarla ilgili dinin buyrukları doğrultusunda bir düşünce sistemi oluşturulmuştur. Yahudilik ve Hıristiyanlık inancında kadınlara bakış, ilk yaratılış ve ilk günahdaki durumlarından dolayı negatif bir yapıya sahiptir. Bu olumsuz yaklaşımdan dolayı kadınlar, sosyal yaşamda ikinci plana itilmiş, kadınların sosyal hayattan izole edilmesi kutsala saygının gereği sayılmıştır. Bunun için de dini inanç meşru sebep olarak yeterli görülmüştür. Ancak kutsala saygı için dini ve sosyal alanda değer verilmeyen ve önemsenmeyen kadına, aile hayatı içine girip, anne olduktan sonra değer biçilmeye başlanmıştır. Ataerkil toplumlarda dini yönden kutsal olanı yaşatma çabasında olan insanlar bazen kutsal olanı profanlaştırma eğilimi gösterebilmektedirler. Dini inançlarına göre önemsiz ve değersiz olarak görülen kadınların erkek çocuk sahibi olmak için bir araç olarak görülerek değer atfedilmesi yaşanan çelişkiye örnek verilebilir. Bu nedenle dini inançlar insanlar tarafından dogmatik kutsal değerler olarak kabul edilmiş olsa da kimi zaman toplumsal düzen adına yorumlanarak yeniden şekillendirilmiştir. Yeniden yorumlanan bu inançlar zamanla gelenek haline gelerek tüm toplumda kabul görmüşlerdir. Kadınların önem ve değer sorunu işte bu dini inançlarla dünyevi ilişkiler girdabı içinde erkek egemenliğini üstün kılan bir hal almıştır. Son kutsal kitap olan Kur’an-ı Kerim’in dünyaya nüzul etmesiyle Tevrat ve İncil’de olduğundan çok daha fazla her alanda kadınlara temel haklar verilmiş, erkek egemenliğinin olmadığı ve erkekler kadar kadınların da sosyal ve dini hayatta haklara sahip olduğu

bilgisi verilmiştir. Buna rağmen özellikle Müslüman ülkelerinde kadın haklarına dair olumsuz uygulamalar görülmektedir. Bunun sebepleri arasında en önemli etken, ataerkil toplumdaki kadın ve günümüze kadar gelmiş olan geleneklerdir.

3.4.1. Yahudi İncisinde Toplumsal Hayatta Kadın

Yahudi dini inancında ve toplumsal hayatta kadınların anne olduklarından değer kazandıkları görülmektedir. Yahudi toplumunda çocuk doğuramayan kadın için hayat bir felakettir (De Vaux, 2003, 8). Bir atasözlerinde şöyle denilmektedir: “Çocuksuz kadın meyvesiz ağaçtır.” (Peskin, 2005, 177). Bu düşünce yapısından hareketle kadın, tek başına bir anlam ifade etmeyen, değer görmeyen ve önemsenmeyen bir konuma sahiptir (De Beauvoir, 1986, 17-8). Toplumda kendi öz varlığından dolayı ötekileştirilen kadın, sosyal hayat içinde özne olamamış, erkeğe bağımlı olarak önemsenen bir varlık olarak tanımlanmıştır (Kensky, 1991, 36-7). Evlenecekleri kadınları seçebilen erkekler, dünyaya gelen kız çocuklarını yabancı olmamak şartı ile başka insanlara satabilme hakkına sahiptirler (Kennel, 1995, 478).

Yahudi toplumunda erkekler tarafından hala en çok edilen duaların başında şu dua gelmektedir: “Kendilerini kadın olarak yaratmayan Tanrıya şükürler olsun” (Birnbaum, 1949, 15-17). Bu duadan da anlaşılacağı üzere kadınlar, kutsaldan uzak durması gereken ve dini alanlara girmemesi gereken bir canlı olarak işaret edilmiştir. Kadınların dini alanlardan uzak tutulduğu en önemli zamanlardan biri Fısıh’tır (Peskin, 2005, 36). Ayrıca kadınların girmiş oldukları adet dönemlerinden dolayı kirli sayılmaları, onların dini alanlardan uzak tutulmasının bir diğer nedenidir (Levililer, 18/19; Hezekiel, 18/6). Yahudi erkekler özellikle hayiz halinde bulunan kadınlara kaçınılması gereken hastalıklı insan muamelesi yapmakta, onlara ve yataklarına dokunmaktan imtina etmektedirler (Levililer, 15/20; 15/19-22). Tüm bu sebeplerden dolayı kadın olabildiğince tapınak ziyaretlerine ve dini alanlara az katılmalı, zamanın çoğunu evde geçirmeli ve kocası tarafından toplumsal hayattan uzaklaştırılmalıdır.

Dini ritüellerin sebep gösterilerek toplumda oluşturulan bu algının sonucu olarak da kadınlar eğitimden mahrum bırakılmıştır. Yahudi erkekler ve babalar Tora eğitimlerini alırken, kız çocuklarının bu eğitimleri almalarına izin verilmemiştir (Horst-Pieter, 1995, 47). Eğitimden uzaklaştırılan kadınların durumunu ifade eden atasözlerinde kadınlar için “Kadının saçı uzun, akli kısa”, erkekler için de “Erkek evlat büyüten altın dokur, kız çocuk büyüten dertleri ipe dizer” (Metin, 2005, 70-75) atasözleri Yahudi toplumlarının kadına dair zihniyetlerini apaçık ortaya koymaktadır.

Yahudi toplumunun inandığı kutsal metinlerin çoğunluğu sonradan yazıldığından, kadına dair olumsuz düşüncelerin de toplum tarafından sonradan benimsendiği görülmektedir. Mişna ve Talmud, din adamları ile diğer felsefecilerin geliştirerek ortaya attıkları Hahamlık üzerinden kadınların toplumsal yaşamdan uzaklaştırılması, birçok alandan izole edilmelerine sebebiyet vermiştir. (Baskin, 1995, 6-15). Hahamlar tarafından sonradan yazılan kutsal metinler ile birlikte içinde yaşanan dönemde Grek ve Roma kültürlerinin baskın yapısı, kadınların toplumda ötekileştirilmesine ve ikinci sınıf insan yerine konmasına sebep olmuştur.

3.4.2. Hıristiyan İncisinde Toplumsal Hayatta Kadın

Hıristiyanlık, Yahudiliğin devamı niteliğinde olan bir dindir. Yayıldığı bölge itibari ile Greko-Roman ve Helenistik inançların etkisi altında gelişim kaydetmiştir (Schimmel, 1999, 159). Tevrat’tan sonra gönderilen İncil’de de birçok toplumsal konunun yanında kadına dair konular hakkında bilgi verilmiştir. İncil’de kadına ilişkin verilen bilgiler Tevrat’ta verilenlerle benzerlik oluşturur. İncil’de geçen birçok konunun benzerine Tevrat’ta da rastlamak mümkündür. Kutsal metinler, Tanrı tarafından yasaklanan meyveyi yiyen ve erkeği kandırarak cennetten atılmasına neden olan kadını, ilk günahın

sebebi sayarak, onun günahların ve fitnelerin kaynağı olduğunu ifade etmişlerdir (Akdemir, 1991, 262). Hz. İsa'dan çok sonraki dönemlerde ortaya atılan kadına dair bu düşünceler şu ifadelerle dile getirilmiştir: “Kadının öğretmesine, erkeğe egemen olmasına izin veriyorum; sakın olsun. Çünkü önce Âdem, sonra Havva yaratıldı; aldatılan da Adem değildi, kadın aldatıp suç işledi” (1.Timoteos 2:12-14). Bu metinlerde de görüleceği üzere ilk günahın kaynağı kabul edilen kadına verilen cezanın aslında dini inançlarla ilgisinin olmadığı, dünyevi konularda ortaya atılmış bir düşünce sistemi olduğu görülmektedir. Oysaki yine kutsal metinlerde Hz. İsa'nın, erkek kadın ayrımını yapmadığına, kadınları her alanda eğittiğine, dini ve toplumsal yaşamda aralarında üstünlük olmadığına dair ifadelerine yer vermektedir (Luka, 10/39; Yuhanna, 4/9; Matta, 14/21). Buna rağmen sonradan yazılan Pavlus'un bir mektubunda aslında İncil'de olmayan kadınlarla ilgili şu ifadeler kadın haklarının sonradan yozlaştırıldığına iyi örneklerinden biridir: “kadınlar toplantılarda sessiz kalsın. Konuşmalarına izin yoktur. Kutsal yasanın da belirttiği gibi, uysal olsunlar. Öğrenmek istedikleri bir şey varsa, evde kocalarına sorsunlar. Çünkü kadının toplantı sırasında konuşması ayıptır” (1. Korintliler 14:34-35). Pavlus'un, Roma dönemi düşünürü olması, onların geleneği ile büyümüş bulunması, yetiştiği coğrafi konum ve toplum yapısına bakıldığında, onun bu düşünce ve inanç sistemine sahip olması gayet normaldir. Çünkü gönderilmiş olan peygamberlerin vefatından sonra geçen uzun zaman diliminde dünyaya gelen ve kendine din adamı diyen kişilerin kutsal metinleri ve kitapları değiştirmeleri, kendi yorumlarını dini inançmış gibi göstermeleri, toplumları bunlara inandırmaları, kadın erkek eşitliğinin bozulmasında en önemli etken olmuştur. Pavlus ve onun gibi insanların kadınları şeytan olarak lanse etmeleri, melekleri bile kandırabilecek fitne fesat gücüne sahip olduklarını söylemeleri, toplumun kadına bakış açısını değiştirmiştir. Hal böyle olunca 16. yy.'da kadınların şeytanla eşdeğer görülmesi ve kadınların şeytanla işbirliği içinde olduğunun vurgulanması neticesinde, kadınlara yapılan zulümler dehşet verici seviyelere çıkmıştır (Eliade- Couliano, 1997, 144). 19. yy.'a geldiğinde kadınların kötü ruh taşıyan birer şeytan oldukları söylenerek, cadı olarak görünmelerine ve katledilmelerine şahit olunmuştur. Hatta Aziz Sustam, Hz. Meryem anamız dışında kalan tüm kadınların erkekleri aldatan, ahlaksız ve güvenilmemesi gereken kişiler oldukları yönünde ifadeler kullanmıştır (Karabiber, 2000:16). Kutsal metinlerde ortaya çıkan bozulmaların bir diğer sonucu da kadına uygulanan şiddetin had safhalara gelmiş olmasıdır. Kadının ancak şiddet yoluyla terbiye edileceği inancı oldukça yaygınlaşmıştır (Bussert, 1986, 13). Martin Luther ve diğer Kilise Babaları bile eşlerine şiddet uygulayarak onların bu şekilde terbiye edilmeleri yönünde olumsuz örnek olmuşlardır (Smith, 1911, 15). Kadınların, kıskanç, fitneci, kararsız, içleri kötülük dolu ve ruhları bozulmuş birer insan oldukları ve onlarla evlenmenin iyi bir şey olmadığı fikri ortaya atılmış, en dindar kadınlar olarak kabul edilen rahibelerle bile evlenmekten imtina edilmiştir (Derin, 2006). Kadınlar tüm bu olumsuzluklardan dolayı kendilerini sosyal hayattan izole etmişlerdir. Bekarlığın, evlilikten daha takvalı sayıldığı bu dönemde evlenme hakkı verilen erkeklerin evlenmelerinin sebeplerinden biri cinsel zafiyettir. Bir diğer neden ise erkek çocuk sahibi olmaktır. Yine kutsal metinlerde evlilikte de kadının, erkeğin otoritesi altında olması, ona bağımlı bir yaşam sürmesi, dini alanlardan olabildiğince uzak durmasının benimsendiği görülmektedir.

Hıristiyan inancında da Yahudilikte olduğu gibi ilk dönemlerde kadınlarla ilgili herhangi bir olumsuz düşünce ve fikir yok iken, sonrasında yazılan kutsal metinlerden dolayı bu bakış açısı maalesef olumsuzla dönmüş ve kadın önemsiz ve değersiz, erkeğine bağımlı bir insan konumuna getirilmiştir. Burada ayrıca Roma medeniyetlerinin etkisinin olduğu görülmektedir. Yahudiliğin devamı olan Hristiyanlığın da Helen-Roma medeniyetleri kültürünün etkisinde kalması, ataerkil bir toplum yapısının olması, yüzyıllarca Roma'nın baskı dolu yönetimi altında hayatlarını idame ettirmeleri, kadına olan olumlu bakışlarını olumsuzla çevirmiş ve kadınlar sadece birer meta olarak görülmüşlerdir.

3.4.3. İslam İnancında Toplumsal Hayatta Kadın

İslam kendinden önce gelen semavi dinler olan Yahudilik ve Hıristiyanlığın yaygın olduğu ve olumsuz davranışların normal görüldüğü bir toplumun içinde doğmuştur. İslam'ın gönderildiği Arap toplumunda, dini sapıklığın had safhada yaşandığı, kız çocuklarının diri diri gömüldüğü, yozlaşmış bir toplum kültürü mevcuttu. Kur'an-ı Kerim, başta kadın hakları olmak üzere her konuda hakkaniyetle davranılması gerektiğini söyleyen, hızla yayılarak toplumları medeniyet seviyesine çıkararak en son kutsal kitap olmuştur. Erkek ve kadınlar arasında dini ve içtimai alanda herhangi bir fark olmadığını dile getiren Kur'an-ı Kerim kadınların hakir görülmesini kesin bir ifade ile reddetmiştir. Kur'an-ı Kerim'de, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta erkeğe göre rol biçilen ve bu role göre değer verilen, kadının aslında erkeklerle birlikte birbirlerinin tamamlayıcısı oldukları vurgusuna yer verilmiştir (el-A'râf, 7/189).

İslam, ilk günahın sorumlusunun kadın olmadığı, kadınların erkekleri ayartıcı ve aldatıcı olmadıkları, cinsiyet bağlamında erkeklerle aynı statüye sahip oldukları, dini açıdan yüceltilmeleri gereken kişiler oldukları yönünde ifadeler kullanmıştır. Ayrıca kadınların kutsal olan ile bağ kurulması yönünde diğer dinlerin yaptıklarının aksine herhangi bir engellemeye müsaade etmemiştir (Âl-i İmrân, 3/195; en-Nahl, 16/97). Ahzâb. Suresinde geçen bir âyette erkek ve kadınlardan aynı özelliklere sahip olanların bağışlanma ve ödüllendirmede eşit olduklarına dair şu ifadeler yer verilir: *"Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar;(Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır"* (el-Ahzâb, 33/35). Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere İslam dini kadınla erkeğin Allah katında aynı değere ve öneme sahip olduklarını açıkça belirtmiştir. Kadın, dinin emir ve buyruklarına uyarak, dini açıdan erkeklerin önüne geçebilmektedir: Kur'an'ı Kerim'de insanların bir erkek ve bir diğiden yaratıldıkları, erkek ve diğinin birbiri için yaratıldığı, çoğalarak halk ve kabilelere ayrıldıkları, Allah'ın yanında en üstün olanların takvaca en ileride olanın olduğu belirtilmiştir. *"Ey İnsanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir diğiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır"* (el-Hucurât, 49/13). Bu âyette Allah, kadınların kendi katındaki değerini, bozulmuş veya tahrif edilmiş olan kutsal metinlerde geçtiği gibi cinsiyet temelli geleneklere göre değil takva şartına göre belirlemiştir. Bunun yanında diğer semavi dinlerin sonradan bozulmuş metinlerinde geçen kadınların dini alanlardan uzak durmaları, olabildiğince bu alanlara girmemelerine karşılık kadınların dünyada dine dair yapacakları çalışmalar ve gösterecekleri davranış ve gayretlere göre diğer dünyada mükâfatlandırılacaklarını belirtmiş ve kadınların dini alanlarda çok aktif bir şekilde katılmaları konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Bu durum kadının hem dini hem de dünyevi çalışmalarda aktif bir yaşam sürmesi gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır. İslamiyet'in kadına bu bakış tarzını Hz. Peygamber'in yaşantısında ve hadislerinde de görmekteyiz. O'nun kadınların eğitimleri için özel zaman ayırdığına şahitlik eden rivayetler bulunmaktadır (Buhârî, İlim, 36). Ayrıca Hz. Peygamber'in aynı zamanda hanımlarına da diğer Müslüman kadınları eğitmeleri konusunda tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir (Buhârî, Edeb, 62).

İslam dini sadece dini hayatla ilgili değil aynı zamanda sosyal alanla ilgili de kadınlara birçok haklar tanımıştır. Kadının çalışarak, aile ekonomisine katkı sunmasının, eğitim alarak, bilinçli nesiller yetiştirmesinin önünü açmıştır. Miras hukuku ile ilgili kadınların sahip oldukları haklar Kur'an-ı Kerim'de net bir şekilde belirtilmiştir (en-Nisâ, 4/7, 11). İslam dini tarafından kadınlara verilen bu haklar, batılı ülkelerde ancak 19. yy.'dan sonraki dönemlerde verilmeye başlanmıştır (Armstrong, 1998,

211). Ünlü bir kadın. Şarkiyatçı. Schimmel'in, kadın-erkek. eşitliğinin ve kadına verilen değer ve önemin en çok olduğu din olarak İslamiyet'ten övgülerle söz etmesi bir tesadüf olmasa gerektir (2011).

Sonuç

Değişen, dönüşen, teknolojik anlamda çok yol kat eden, sayısız hukuk ve kanunla yönetilmeye başlayan dünyada maalesef kadına yönelik şiddetin, kadına biçilen değer ve önemin beklendiği düzeyde olmadığı görülmektedir. Kadınlara dair tüm sorunların çözüme kavuşturulması, beklenen değeri görmeleri, hak ettikleri yerlere gelmeleri için öncelikle dini inanç sistemleri ile geleneklerin iyi anlaşılması ve bunların birbirinden kesin çizgilerle ayrılması gerekir. Çünkü dini temellere dayandırılan ancak dinle hiçbir ilgisi olmayan baskın geleneklerin kadın üzerindeki hegemonyası hala devam etmekte ve kadınlara dair sorunlar günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bugün dahi yaşanan kadınlara ilişkin sorunlar, geçmişte daha fazlasıyla yaşanmış, semavi dinlerdeki özellikle Yahudi ve Hristiyan inanç sistemlerinde kutsal metinlerde meydana gelen bozulmalardan dolayı, kadına bakış açısı olumsuz olmuş, kadın günahın ve erkekleri kandırmanın, bundan dolayı da cennetten atılmasının baş mimarı olarak gösterilmiştir. Grek-Roman ve Helenistik inanç ve kültürlerinin etkisiyle Yahudi. ve Hristiyanlık toplumlarında ataerkil yapının dini söylemleri öne sürerek erkeği kadından daha üstün görmesi, kadının erkeğe hizmet etsin diye dünyaya gönderildiği, ilk günahın ve cennetten atılma olayının kadın yüzünden meydana geldiği şeklinde kutsal metinlerde yer verilmesi maalesef kadının dini ve toplumsal alanlardan uzaklaştırılmasına ve sosyal hayattan izole edilmesine neden olmuştur. Kur'an'ın yeryüzüne nüzülüyle beraber İslam dini kadınların haklarına dair hükümleri net bir şekilde ortaya koymuş ve o günün şartlarına göre büyük bir devrimi gerçekleştirmiştir. Arap yarımadasında kız çocuklarının diri diri mezara gömüldüğü bir toplumdan, kadınları söz sahibi olduğu, evlilikte, mirasta, boşanmada, şahitlik ve daha birçok konuda kendilerini ifade etmelerinin önünü açacak uygulamalar getirmiştir. Kur'an-ı Kerim'e göre cennetten atılma olayında Âdem'i kandıran Havva değil ikisinin de şeytana kanması ve ona uymalarıdır. Her ne kadar Yahudilik ve Hristiyanlık inanışında bu olaydan dolayı Havva'nın doğum gibi sancılı bir olayla cezalandırıldığı ifade edilse de İslamiyet'te bu kadına verilen bir ceza değil tersine annelik gibi kutsal bir müessesinin Allah tarafından ikram edilmesidir. Yine hayırlı kadınların diğer semavi dinlerde lanetli sayılıp, onlardan ve yataklarından uzak durulması gerektiği ifade edilmişse de İslam bunun lanetlenecek bir şey olmadığını belirtmiştir. Bu durumdaki kadınların Allah tarafından birçok sorumlulukla yükümlü kılınmamaları ve onlara kolaylıklar sağlanması bunun bir ceza olmadığının en güzel örneklerinden biridir.

İslam ve kutsal kitabı. olan. Kur'an-ı Kerim kadınların yaratılışı ve hakları konusunda net ifadelerle soruna çözümler üretmişse de ataerkil toplum yapısının uzun geçmişi Müslümanlar üzerinde de etkili olmuş ve Müslümanların da diğer semavi dinlerdeki hatalara düşmesine neden olmuştur. Günümüzde bile hala birçok Müslüman coğrafyasında erkelerin, kadınlardan üstün görüldüğü, kız çocuklarının okutulmasında istekli olunmadığı, kadınların kamu veya özel alanlarda çalışmasına iyi bakılmadığı, evlilik gibi büyük bir müessesede fikirlerinin sorulmadığı ve miras haklarından mahrum bırakıldığı gibi olayların sorgulanması gerekmektedir. Kız çocuklarına, kız olarak dünyaya gelmenin aslında bir nimet olduğu, annelik gibi dünyanın en güzel duygusunu tadacağı için bundan mutluluk duyması gerektiği, kariyeri olsun veya olmasın çalışarak üretmenin erdeminin farkına varabilmeleri ve toplumdaki hem erkeklerin hem de kızların anne olarak kadınlar tarafından yetiştirildiğinin, bundan dolayı da kadınların eğitiminin toplumların gelişip büyümesi ve medeniyetlerini sürdürebilmeleri için olmazsa olmaz olduğu vurgusunun iyi yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Akdemir, Salih. “Tarih Boyunca ve Kur’an-ı Kerimde Kadın”. *İslâmi Araştırmalar* 5/4 (1991), 260-270.
- Armstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi: İbrahim'den günümüze 4000 yıllık tanrı anlayışı*. çev. O. Özel vd.. Ankara: Ayraç Yayınları, 1998.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat ty.
- Baskin, Judith. “The Separation of Rabbinic Judaism”. *Women, Religion, and Social Change*, ed. Yvonne Yazbeck Haddad ve Allison Banks Findly, Albany: State University of New York Press, 1985.
- Bayraklı, Bayraktar. *Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*. İstanbul: Bayraklı Yayınevi, 2007.
- Bensadon, Ney. “Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları”. çev. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınevi, 1990.
- Berktaş, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.
- Bilik, Mehmet Şafi. *Kur'an'da Kadın İle İlişkilendirilen Âyetlere Çağdaş Yaklaşımlar*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Birnbaum, Philip. *Ha-Siddur Ha-Sahalem: Daily Prayer Book*. New York: Hebrew Publishing Company, 1949.
- Bissell, Kim. “Visual literacy, digital manipulation and young women's drive to be thin”, *Studies in Media & Information Literacy Education* 6/1 (2006), 1-14.
- Buḥârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm. *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*. thk. Muḥṣafa Dîb el- Bugâ, Dîmaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 1993.
- Bussert, Joy. *Battered women: From a theology of suffering to an ethic of Empowerment*, Minneapolis. MN: Division in North America, Lutheran Church in America, 1986.
- Bülbül, Yasemin Uğurlu. *Kitab-I Mukaddes ve Kur'an'da Kadın*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Anabilim Dalı, 2019.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. *Örneklerle Peygamberimiz*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Daly, Mary. *Beyond God the Father*. Boston: Beacon Press, 1985.
- De Beauvoir, Simone. *Kadın: “İkinci Cins”*. çev. Bertan Onaran. İstanbul: Panel, 1986.
- De Vaux, Ronald. *Yahudilikte Aile*. çev. A. Güç. Bursa: Arasta Yayınları, 2003.
- Derin, Süleyman. *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*. İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Eliade, Mircea - Coulano, Loan. *Dinler Tarihi Sözlüğü*. çev. A. Erbaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Elmalı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*. Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama, 2016.
- Etöz, Abdulkadir. *İslâm'da Kadının Önemi ve Yeri*. İstanbul: 2005.
- Görgülü, Ülfet. *Kadın ve Siyaset/ İslam Toplumunda Kadının Siyasal Hakları Üzerine Fıkhi Bir İnceleme*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. Ankara: İsam Yayınları, 2010.
- Horst, Van Der- Pieter, Wouter. “Images of Women in Ancient Judaism”, *Female Stereotypes in Religious Traditions*. Brill: 1995.
- Jeffrey, Patricia. *Frogs in a Well: Indian Women in Purdah*. London: Zed, 1979.
- Kadioğlu, Süheyla. *Bitmeyen Savaşım/ Kadın Hareketleri Tarihi*. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2001.

- Kandiyoti, Deniz. “İslam and Feminism: a misplaced polarity”. *Women Against Fundamentalism* 8, (1996), 10-13.
- Kaval, Musa. “Kadına Uygulanan Şiddetin Çözümüne Dair Yaklaşım Problemi”. *Kadın ve Aile Sorunları Sempozyumu (2-3 Mayıs 2014)*. Hakkâri: 2014.
- Kennel, F. William. *Eski Musevi Ailesi*. çev. H. Ş. Yasdıman. İzmir: DEÜİFD, 1995.
- Kensky, Tikvah Frymer. “Women Jews.”, *Women’s and Men’s Liberation*. London: Greenwood Press, 1991.
- Kloppenborg, Ria - Hanegraaff, Wouter. *Female Stereotypes in Religious Traditions*. NewYork: E.J. Brill, 1995.
- Kur’ân Yolu. Erişim 28Aralık 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr>*
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1993.
- Messadie, Gerald. *Şeytanın Genel Tarihi*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999.
- Metin, Şems. *Yahudi Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2005.
- Mevdudî, Seyyid Ebu’l-A’lâ. *Hicab*. çev. Ali Genceli. İstanbul: Hilal Yayınları, 1972.
- Parry, Rabbi Aaron. *Talmud Nedir?*. çev. Estreya Seval Vali. İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2005.
- Peskine, Brigitte. *İstanbul’da Bir Yahudi Ailesi*. çev. E. Güntekin,. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005.
- Ruether, Rosemary Radford.-McLaughlin, Eleanor. *Women of Spirit: Female Leadership in the Jewish and Christian Tradition*. Oregon: Wipf &Stock, 1998.
- Schimmel, Annamarie. *Ruhum Bir Kadındır*. Çev. Ö. E. Akbulut. İstanbul: İz Yayınları, 1999.
- Smith, Preserved. *The life and letters of Martin Luther*. Boston: Houghton Mifflin Co. 1911.
- Tekeli, Şirin. *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*. İstanbul: Birikim Yayınları, 1982.
- Topaloğlu, Bekir. *İslâm’da Kadın*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli. *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları 2. Basım, 2001.